

N. GEORGESCU

Niciodată ca odată...

Abstract

The author discusses about a few spelling problems concerning some of Eminescu's poems. We refer mainly to "Luceafărul" and the differences between the way it was firstly published in the periodical "Almanahul România jună" (April, 1883) and the subsequent versions, the one from the magazine "Convorbiri literare" (August, 1883) and those from the editions that Titu Maiorescu published from Eminescu's poems (entitled "Poezii"). We spot that the poet's manuscripts do not impose any form for his poetical work, because, on the one hand, there is no final form of his poems and, on the other hand, Eminescu used to modify his writings.

Keywords: M. Eminescu, T. Maiorescu, Perpessicius, "Luceafărul", Eminescu's manuscripts, edition.

Când regularizezi un sistem de scriere vechi trebuie să fii de două ori atent la sensuri: mai întâi la cele actuale, uzuale – apoi la cele din sistemul respectiv. Autorii care au gândit îndelung asupra scrisului implică în grafie gândul: trebuie cel puțin să-ți pui întrebarea dacă are sens *ce și cum* au scris ei, înainte de a schimba ca pentru noi. Iată, de pildă, banalul *odată* la Eminescu. Redau prima strofă a „Luceafărului” în forma din *Almanahul România jună* (aprilie 1883):

A fost odată ca 'n povești,
A fost ca nici odată
Din rude mari împărătești
O prea frumoasă fată.

Convorbirile literare reiau poemul în august 1883, astfel:

A fost odată ca 'n povești.
A fost ca niciodată
Din rude mari împărătești
O prea frumoasă fată.

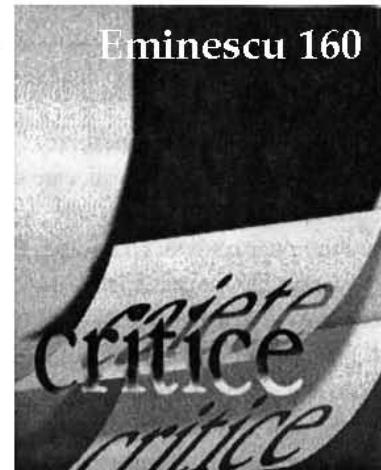
Titu Maiorescu păstrează, pentru ediția din decembrie 1883, forma din *Almanah*, în ediția a II-a (1885) are la fel – dar în ediția a treia (1888) pune *A fost o dată și ca nici o dată*, forme pe care apoi le abandonează. (Nu e

greu de înțeles de ce abandonează: la reluarea termenului, în vorbele fetei, are: *Noi merge nici odată*, deci a avut intenția să corecteze și aici: *o dată*, dar corectorul l-a înțeles greșit și a ieșit greșala *Noi merge*, pentru *Noi merge*; de obicei în vecinătatea corecturilor lui Maiorescu apar greșeli tipografice noi. La ediția a IV-a va fi renunțat, aşadar.) Editorii de după el oscilează între *niciodată* și *nici odată*. Astăzi textul este astfel, după Perpessicius:

A fost odată ca-n povești,
A fost ca niciodată,
Din rude mari împărătești,
O prea frumoasă fată.

În prima ediție, din 1939, Perpessicius nu avea nimic după primul vers, împotriva întregii tradiții de până la el, dar apoi revine la forma împodobită cu virgule – pe care o stabilise, de fapt, C. Botez (1933).

Cât despre manuscrise, nu ne lămuresc prea mult, laboratorul *Luceafărului* fiind extrem de vast. Undeva găsim „*A fost odată ca 'n povești / A fost ca nici odată*” (Mss. 2277, 132, corelat cu „*N'oiu merge nici odată*”), la fel este în Mss. 2275, 39, pentru ca în *Legenda Luceafărului* (Mss. 2261, 198,

datat de poet *Aprilie 10, 1882*) să găsim „A fost odată ca ‘n povești / A fost ca nici o dată”, corelat însă cu „N’oiu merge nici odată”. Peste tot în manuscrise punctuația este albă – fie că sunt ciorne, fie că e lăsată special deoparte (probabil, pentru a fi completată sistemic pe textul definitiv) – astfel că autorului însuși îi putem atribui sigur doar virgula din *Almanah* sau punctul de *Con vorbiri* după primul vers. Încă o dată: cine-și face iluzia că manuscrisele rezolvă cele mai multe probleme editoriale se înșeală: mai degrabă ele dau sugestii. Pentru nici (măcar) un poem eminescian nu deținem ultimul manuscris, cel dat la tipografie. Și, ca să fim și mai linistiti în privința aceasta, trebuie să mai știm un lucru: chiar după tipărire poetul intervenea asupra textului (vezi cazul *Scrisorii III*, publicată în *Con vorbiri literare* și apoi în *Timpul*). Am demonstrat în altă parte că, în cazuri extreme, pentru greșeli tipografice se între rupea procesul de tipărire al *Con vorbirilor literare*, se făcea corecțura și apoi se relua. (Există exemplare din revistă, același număr, care diferă: unele au greșala tipografică, altele nu o au).

Așadar, și în privința primelor versuri din *Luceafărul* tot editorii trebuie să întrebăți asupra voinei auctoriale.

Ce vrea să însemne, în fond, această oscilație a formelor și a punctuației? Nimica toată, s-ar zice, a evoluat scrierea spre simplificare în privința formelor, *nici o dată, nici odată* e mai ușor de scris *niciodată*. Limba română nu are un termen specializat pentru „jamais” franțuzesc (așa cum nici germana, de pildă, nu are) – și cred că se încearcă o creare artificială a lui. La noi, teoreticul „nicicând” n-a reușit să se generalizeze (se referă la viitor, nu și la trecut).

Adverbul „odinoară” este, pe de altă parte, destul de complicat; dar ce substantivare interesantă de la latinescul *de una hora* – „într-una dintre ore”, clipe, momente: vezi, de pildă, *într-o doară*, simetric acestuia: *in una de hora*, „într-o oră, clipă oarecare”, „la întâmplare”, „fie ce-o fi” – nu însă „bunăoară”, *bona hora*, clipă bună – pentru care vezi *boneheur* franțuzesc, „fericire”, cu deosebirea că acolo s-a creat perechea cu

malheur, „nenoriocire”, din *mala hora* pe când limba română n-a păstrat *malus* (noi moștenim pentru iderea de „rău” un termen juridic: *reus* care înseamnă *acuzat*; probabil că „mal” tracic a fost prea puternic și n-a putut fi dizlocat, vezi *Dacia malvensis* și atâtea toponime pe *mal*: Mălureni, Malu Surpat, chiar Moldova, cum ne demonstrează dl. Mihai Vinereanu, etc., etc.; în românește „ceasul rău”, combinație slavo-latină, nu înseamnă „nenorocire”, „malheur”, ci „ghinion”, ține tot de clipa, ora fatridică – și nici nu are pereche într-un eventual „ceasul bun” – expresia „să fie într-un ceas bun” pare singulară și este, probabil refăcută pe linie cultă: să fie de bun augur, etc., de vreme ce înseamnă ceva tot în legătură cu norocul: se pare că la noi sistemul expresiilor- pereche s-a dezechilibrat, aici, din cauza refuzului lui *malus* latinesc, oricum *răul* nu se opune la *bine*, vezi expresia „e bine rău”, etimologicic: *e acuzat* de bine, foarte bine). Neputând crea pereche, *bunăoară* a trecut în zona adverbelor. Toate aceste forme sunt mascate în scris, pentru că noi scriem fonetic (și bine facem, desigur...) adică legat: *doară* pentru *d'oară*. Dacă avem curiozitatea să căutăm, însă, sensul primar latinesc se păstrează, chiar și pentru omul de cultură medie solidă, nu numai pentru lingvist.

Așadar, formele multiple pe „data” românesc pot să încurce vorbitorii și se tind spre o grafie unitară, „niciodată” în loc de „nici odată”, întocmai ca în cazul lui „oară”. O panică scientistă îl împinge, cred, pe lingvistul român să facă din cuvinte – concepte sau să descopere concepte acolo unde nici nu te-ai aștepta ca filolog. De pildă, un bun prieten din latura aceasta a lingviștilor este convins că în cuvântul românesc „nimic” se află ideea de zero absolut, de *kenos* din greacă. Nicidcum: nimic vine din *ne* și *mica*, (firimitură, bucată foarte mică, „miette” pe franțuzește), deci nimic (*nimica* mai degrabă) înseamnă nici măcar o firimitură întreagă, mai puțin decât o fărâmă. De aceea se și spune *o nimica toată*, adică o fărâmă mică, mică de tot – deci: *ceva*, totuși, care se mai poate divide, nu un *a-tom* (se mai spune *un nimic*, niște

*nimicuri; expresiile de limbă par a conştientiza etimologia). Spațiul este fragmentat pentru limbă – și la fel este timpul: fragmentat în *dăți, ori (oare)...* Dar lingvistul trebuie să-și facă norma lui seculară la reforme, altfel nu mai poate explica evoluția, nu este așa?*

...Ca să ieșim din zona aceasta a digreunilor atât de agreabile, vom spune simplu că acceptăm scrierea, dar cerem să se

spună unde s-a schimbat, ca să știm și noi, cititorii de rând.

Cât despre virgule, tot lingvistul contemporan poate spune că ele nu fac decât să ajute la recreerea atmosferei de basm, sunt binevenite... Dacă ar fi așa, de ce nu pun editorii încă una, astfel: „Din rude mari, împărătești”, pentru că rudele mari sunt, doar, și împărătești, e apozitie, ar fi bine să fie punctată? Iată însă că aici nimeni nu apozitează. Este vorba nu de împărați ca oamerni mari, rude mari – ci de împărații cei mari, de marii împărați, împărații lumii (poate chiar în succesiune temporală), aceia care au imperii, nu simple împărații ca prin basme. În recitare trebuie să reiasă asta, deci autorul invită și la accente speciale De altfel, poemul eminescian începe cu „a fost odată” – dar nu continuă în logica basmului: „A fost odată un împărat și o împărăteasă, și ei aveau o fată, etc.” – ci se oprește la ea, la prea frumoasa fată – care era una la *părinți* – dar iarăși: părinții sunt de căutat între sfinti și stele.

Cred că nimeni nu mai judecă atât de simplist „uvertura” (Lucian Costache) *Luceafărului* când observă cum se detașează între ediții textul de bază, cel din *Almanah*. Poetul nu crează o atmosferă de basm – ci judecă basmul și trece dincolo de el, îl depășește către sensuri filosofice adânci. Dl. Academician Alexandru Surdu ne spunea, o dată la fumoarul Bibliotecii Academiei, că în deschiderea *Luceafărului* recunoaște definiția dată de Hegel, în introducerea la „*Știința logicii*”: *ființa este nimicul* (cu vorbele dânsului, din memorie „Das Sein, das reine Sein (...) ist das Nicht”); pot confirma că accentua „Das reine Sein” exact ca „*O prea frumoasă fată*” după aceea. M-a urmărit expunerea, și am găsit textul în traducerea lui D.D.Roșca: „*Fuința, ființa pură (...)* este de fapt neant.” (GWF Hegel: „*Știința logicii*”, p.62-63, passim; îi cer scuze d-lui Alexandru Surdu pentru că, deși nu am instrumentarul necesar unei abordări a chestiunii în zona strictă a filosofiei, totuși scriu despre aceste lucruri „pe mâna dânsului”: cred că o fac și pentru a-l reduce la Eminescu-el-însuși). Poți regăsi aici formula din deschiderea basmelor românești, dar

deinde cum citești. Dacă zic „a fost odată ca niciodată” asta înseamnă că a fost cândva cum n-a mai fost până atunci sau de atunci în colo, a fost o singură dată; în franceză: *une fois comme jamais* – deci a fost, s-a întâmplat sigur doar că nu știm când. În acest sens, odată poate fi scris (și înțeles) *o dată, o singură dată*, aşa cum a scris și înțeles Titu Maiorescu în ediția a III-a a sa. Dacă zici, însă, ca Eminescu: *odată ca nici odată* înseamnă că negi clar pe *odata*, a fost fără nici un determinant, deci n-a fost (în franceză: *jamais pas jamais*, în greacă: *topos – atopos, kronos akronos*). *Luceafărul* vrea să spună că *a fost cândva* cum este în povești, că este posibil să fie cum este în povești; se accentueză în recitare *a fost* cu sensul certitudinii: într-adevăr, ca în poveștile de azi a fost cândva. Punctul din *Con vorbiri literare* mi se pare mai ferm – și-l compar cu situația din *Te duci*, versul 2: la fel, punct ferm în *Con vorbiri* (refuzat în serie de toți editorii). Mai departe de această constatare fermă, însă, continuă: a fost cum nu e, ca nici cândva. Însă aceste întâmplări, această poveste, acest mit...există. (Basmul iese din paradox ironic, mai degrabă accentându-l astfel: „Că dacă n-ar fi nu s-ar povesti”.) Există fără să fie, pentru că nu a căzut în timp. N-a fost nici în trecut, nu va fi nici într-un viitor oarecare: astă înseamnă că poate să fie oricând, chiar acum. Mai mult: astă înseamnă că este continuu, întâmplările acestea sunt, se petrec acum și s-au petrecut mereu și se vor petrece mereu, se nasc încontinuu căutându-și...un odată al lor. În acest sens *Luceafărul* este *actual* ca trăire – și ca mit, adică îl trăim toți și ne trăiesc pe toți. (Ca în finalul basmului, cu „Și au trăit fericiți până la adânci bătrânețe, și mai trăiesc și azi, etc.”.)

Încontinuu Hyperion este tentat să coboare în chip de lut – și încontinuu se abține pentru că nu are dimensiunea norocului, adică nu poate fi acum și aici, perntru fata aceasta prea frumoasă: ar putea cădea altunde (în timp sau în spațiu), ar putea găsi altă fată – dar nu pe aceasta. Va trebui să se lase căutat de către ea. Dar cum îl va recunoaște ea între atâtea chipuri de lut?! „Ce-ți pasă ție, chip de lut dacă o fi eu

sau altul?” (cu punctuația originară) – cum altfel decât prin potriviri cu cineva și... invocându-și norocul propriu? Tot în acest sens... povestea ne spune despre o fată care nu este dar este, n-are corporalitate, timp, există doar în mintea noastră, o „realitate virtuală”, un raționament..

Într-o carte recent apărută (Lucian Costache: *Mihai Eminescu. Eseuri deschise. Cărul de aer și chipul de lut*, Ed. Tiparg, Pitești, 2009) autorul îl citește pe Eminescu în punctuația și cu formele originare – și ajunge la concluzii asemănătoare. Cartea este o adevărată enciclopedie eminescologică, dl. Lucian Costache consultând activ, pentru analiza sa la „*Luceafărul*”, o bibliografie de-a dreptul impresionantă. „Uverturii” poemului îi dedică aproape o sută de pagini pentru o analiză filologică și stilistică exemplare. Printre sugestiile pe care dânsul mi le oferă, o rețin mai întâi pe aceasta, un citat din Tudor Vianu: „n-am de-a face cu un *niciodată* al trecutului, nici cu unul al viitorului, ci cu un *niciodată* al *fictiunii*; formula amintită vrea să spună că întâmplarea narată aparține închipuirii, nu lumii, este estero-cosmică”. L-aș recită cu mare bucurie pe Vianu, numai că dl. Lucian Costache mă trimite la o ediție nouă (Iunimea, 1974), pe când studiul lui Tudor Vianu a apărut în 1930, înaintea ediției Perpessicius, deci el n-avea cum să citeze după acesta, deci a fost modernizat în ediția din 1974 după normele noastre, de azi. Prin urmare, renunț să refac, acum, confruntările – și amintesc doar că în vremuri mai vechi se cita din Eminescu după izvoarele prime, iar edițiile erau privite cu circumspectia necesară. (La Vianu am găsit câteva citări chiar după *Con vorbiri literare*, cu punctuația de acolo).

Noi nu ne vom opri, însă, la „*Luceafărul*”. Cu *odata* la Eminescu ne întâlnim în mai multe contexte, de pildă în *Rugăciunea unui Dac*, v. 6: „Pe când pământul, ceriul, văzduhul, lumea toată / Erau din rândul celor, ce n-au fost niciodată” (C.L., 1 sept. 1879; în două manuscrise anterioare: *nici odată* – doavadă că a studiat forma ultimă, pentru tipar; la Titu Maiorescu: *nici-odata* în toate edițiile; în rest, peste tot *niciodată*,

nicăieri nu se păstrează virgula după *celor* din C.L.) – unde surprindem același context: *a fi este a nu fi*, – cu diferența că cele care „erau” sălășluiau astfel, identice cu ele însele, în incrat, și își așteptau rândul să devină făpturi, chipuri, realități. Dacă facem abstracție de formele manuscrise (cum bunul simț ne cere, de altfel) – în formele tipărite avem situația clară: „*a fost ca nici odată*” *Luceafărul* (1883) – „*n-au fost nicio-*
dată”, *Rugăciunea unui Dac* (1879; aici virgula eminesciană este foarte necesară, separând net categorii quasiidentice: *celor, ce – ca și cele, care* – nu sunt aceleași, acelea care, ele, ci *unele* în comparație cu *altele*; Eminescu mai are această virgulă în Împărat și Proletar, v.85: „*Celor, ce le urmează până la al lumei fund*”, refuzată în lanț de editori). În acest sens (*Rugăciunea unui Dac*), niciodată este „*jamais*” și arată timpul continuu, nediferențiat, de dinaintea creației. Nu se poate spune *nici odată* despre concepte care există și doar așteaptă intrarea în lume.

Tot în 1879, în *Despărțire*: „*Să fie neagră umbra în care-oi fi perit / Ca și când niciodată noi nu ne-am fi găsit*” – situație identică: *nici odată* de trei ori în manuscrise, *niciodată* la Titu Maiorescu, *niciodată* în prima tipăritură. (Ce indiciu mai clar vrem că în manuscrise studia formele iar în textul definitiv decidea forma dorită?). Aici situația ipotecă din raționament se potrivește tot cu sensul *niciodată* – „*jamais*”.

Trecem peste Strigoii: „...*Si fost-ar fi mai bine / Ca niciodată'n viață să nu te văd pe tine*”, pentru că avem o expresie, probabil calc după limba franceză: „*jamais de mai vie*”.

Mai există, însă, un context care am dori să ne infirme afirmațiile de mai sus.

Este vorba de *Sonet* (*Trecut-ai anii*), primele două versuri, redate astăzi astfel:

*Trecut-ai ani ca nouri lungi pe șesuri
Si niciodată n-or să vie iară*

Am citat după Ediția MLR, cu textul stabilit de Petru Cretia care explică, într-un studiu separat, de ce preferă forma din manuscris *nouri*. Întradevăr, se armonizează mai elegant în vers decât forma clasică din

Ediția Maiorescu (prima tipărire; aici primul editor nu mai pune cratimă ci păstrează în două cuvinte, ca în deschiuderea la *Luceafărul*):

*Trecut-ai anii ca nori lungi pe șesuri
Si nici odată n'or să vie iară*

Forma manuscrisă uniformizează, mai ales, substantivele: *ani și nouri*, ambele nearticulate. Rămâne, însă, dezacordul cu titlul: *Trecut-ai anii*. Acesta apare numai în prima tipăritură, manuscrisele nu-l conțin. Cine l-a dat (Eminescu sau Maioraru), trebuie că are în vedere forma articulată care se reia: *anii*. În manuscrisele eminesciene sunt 7 variante ale acestui sonet, toate aduse la formă încheiată, fiecare în parte mult lucrată – iar textul definitiv (adică: tipărit) câștigând de la fiecare câte ceva. Nu sunt ieșite dintr-un condei, este limpede că autorul a cântărit îndelung fiecare amănunt până la o formă convenabilă. Or, în alegerea lui Petru Cretia pentru „*ani ca nouri*”, versul 2 este *Si nici o dată n'or să vie iară*, cum se vede în MSS. 2260, 150 (descifrat de Perpessicius *niciodată*, legat, poate intuitiv sau neatent). Se repetă *nici o dată* în MSS. 2261, 237, de data aceasta scris și de Perpessicius astfel. Nici nu ne interesează oscilația *nici o dată / niciodată* – mai important este că în alte forme avem *nici odată*.

Ce vrea, în fond, acest poem? La Eminescu, *Sonetele* sunt forme fixe de poezie incantatorie, cheamă umbrele, evocă, amintesc de ghicitori, eresuri. Aici negația este pusă puternic, de trei ori: *nici odată, nu, iarăși*. Dar în forma primei tipăririri persistă un joc de cuvinte: *nori* (lungi) / *n'or* (să vie). În fond, este o afirmație banală: au trecut anii și nu se mai întorc. Transmisă către norii lungi, însă, care nu au unicitate, a căror lege este să revină și iarăși să revină, ireversibilitatea timpului devine relativă. De trei ori se afirmă că „*nu vine*”, în forme tot mai categorice – între care acel *nici o dată*, nici măcar o singură dată, este foarte solid – și totuși amintirea *norului* care persistă în jocul de cuvinte... lasă loc de speranță. În profetii sau invocații, texte divinitorii în general, potrivirile de cuvinte adeveresc

sau infirmă; aici relativizează acel *jamais*. Să fim atenți la accentul logic (nu la prozodie neapărat): Trecut-ai ani ca *nouri* lungi pe șesuri / Si *niciodată* n-or să vie iară : se accentuează *nouri*, *niciodată* – cu nostalgia – dar: Trecut-au *anii* ca nori lungi pe șesuri / Si *nici* odată n'or să vie iară – se accentuează *anii* și *nici*, lăsând o linie secundară de accent pe cuvintele ineditat următoare: *nori* – *n'or*. Este, în fond, „filosofia” aceluia „niciodată să nu spui niciodată” al nostru, de astăzi. Si în *Luceafărul*, când spune la modul prezumtiv: „N'oi merge *nici odată*”, fata de împărat neagă categoric timpul, dar relativizează acțiunea, lasă loc la reveniri – ca dovedă: Luceafărul chiar vine iarăși cu aceeași rugă / cerere. Ea nu afirmă ferm: *Nu* merg – ci lasă îndoiala: oi merge, n-oi merge (chiar negociază, cerându-i lui să coboare pe pământ, etc.).

Important este că forma „*nouri*” se află în manuscrisul 2260, 150, în corelație cu *nici o dată*. Forma tipărită, *nori*, nu se găsește în manuscrise – dar se fixează în ediția

Maiorescu pe lângă *nici odată*. Jocul de cuvinte eminescian nu poate fi desființat prin alegerea formei manuscrite *nouri*, oricât de expresivă și comodă grammatical ar fi aceasta (iar la Eminescu *nouri* este recurrent, vezi chiar personajul Toma Nour; cu astăzi mai mult abaterea de aici trebuie considerată semnificativă și păstrată) – iar *nici odată*, rupt, răspicat, trebuie păstrat cu valoarea din începutul *Luceafărului*: acolo ceva este continuu pentru că i se neagă negația – aici este prefigurat ca relativ pentru că, deși montat într-o triplă negare, totuși stă într-o puternică legătură cu realitatea comparată. Dacă ar fi zis: *anii nu* sunt ca norii care vin și pleacă, *anii nu* se mai întorc – autorul spunea un adevăr simplu, sesizabil de oricine; când zice că *anii sunt* (trec) precum norii – e altceva, înseamnă că speră să se întoarcă – sau, precum în *Cu mâne zilele-ți adaogi* (din aceeași zonă manuscrisă), că are de gând să dezvolte o teorie proprie a timpului complet.